

*Луцький А. І.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила»**Піцик Х. З.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ПОНЯТТЯ ТА ОБСЯГ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СПАДКОДАВЦЯ ТА СПАДКОЄМЦІВ

Анотація. Актуальність статті полягає у тому, що, незважаючи на всю сучасність спадкового права в частині регулювання прав та обов'язків спадкодавця і спадкоємця, уже зараз виникають суттєві прогалини в регулюванні спадкових правовідносин. Допоміжні репродуктивні технології змушують по-новому поглянути на принципи фіксації кровноспоріднених відносин. Не вшухають суперечки про параметри обов'язкової частки у спадкуванні та повернення до встановлення податку на майно, що переходить у власність у порядку спадкування. Приймаються рішення Європейським Судом із прав людини, у рамках яких аналізується той чи інший аспект права спадкування. Кожна з названих проблем зумовлена різним поданням конституційних положень, що визначають конституційні принципи правового статусу людини і громадянина. Статтю присвячено комплексному дослідженню прав та обов'язків спадкоємця і спадкодавця за спадкування. Викладено результати дослідження, які розв'язують певне коло питань, що стосуються вдосконалення правового регулювання спадкових правовідносин та спадкового правонаступництва. Розкрито такі поняття, як «спадкове право», «спадщина», «спадкове правовідношення», «спадкове правонаступництво», «спадкодавець» і «спадкоємець», а також визначено принципи, притаманні спадковому праву. Визначено, що умовні спадкоємці не згадується у ч. 3 Цивільного кодексу України. Але можливість включення у заповіт умов успадкування не виключена (наприклад, у закритому заповіті або за згодою нотаріуса). У зв'язку із цим виникає питання: що відбувається з таким заповітом після відкриття спадщини? По-перше, слід зробити висновок, що спадкоємці, призначені під відкладальною умовою, не є спадкоємцями у власному (точному) розумінні слова, оскільки не закликаються до спадкування доти, доки не буде дотримано умов. Спадкоємці, призначені під умовою, навпаки, закликаються до спадкування з усіма випливаючими із цього наслідками. Вони так само, як і спадкоємці, призначені безумовно, наділяються правом успадкування, а з моменту прийняття спадщини набувають «право на спадщину». Однак на відміну від останніх право умовних спадкоємців на спадщину може припинитися в будь-який момент, коли умову заповіту не буде дотримано. Відповідно, спадкоємці, призначені підумовою, можуть утратити статус спадкоємців за недотримання умови.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкові правовідносини, спадкове правонаступництво, спадкодавець, спадкоємець, права та обов'язки спадкоємця за спадкування, права та обов'язки спадкодавця.

Актуальність теми. Незважаючи на всю сучасність спадкового права в частині регулювання прав та обов'язків спадкодавця і спадкоємця, уже зараз виникають суттєві прогалини в регулюванні спадкових правовідносин. Допоміжні репродуктивні технології змушують по-новому поглянути на принципи фіксації кровноспоріднених відносин. Не вшухають суперечки про параметри обов'язкової частки у спадкуванні та повернення до встановлення податку на майно, що переходить у власність у порядку спадкування. Приймаються рішення Європейським Судом із прав людини, у рамках яких аналізується той чи інший аспект права спадкування. Кожна з названих проблем зумовлена різним поданням конституційних положень, що визначають конституційні принципи правового статусу людини і громадянина.

Усі наведені обставини висувають перед вітчизняною правовою наукою низку конкретних завдань, серед яких – обґрунтування змісту, структури і механізму захисту основних прав людини, визначення правового стандарту забезпечення реалізації кожного конкретного права спадкодавця і спадкоємця.

До питання про тенденції розвитку спадкового права в частині прав та обов'язків спадкодавця і спадкоємця у світі немає єдиного підходу, як не існує й єдиного для всіх універсального спадкового права, хоча б тому, що спадкове право, узятє окремо, досить складне для аналізу, оскільки є комплексною галуззю права.

Стан дослідження. Питання правосуб'єктності спадкодавця і спадкоємця у спадковому праві України досліджувала низка вчених, серед яких варто відзначити праці В.К. Дронікова, Ю.О. Заїки, В.М. Коссака, В.В. Луця, А.М. Немкова, З.В. Ромовської, А.А. Рубанова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Л.В. Шевчука, В.В. Гушина, О.В. Дзери та інших учених-юристів.

Виклад основного матеріалу. Ефективна правова регламентація становища окремих категорій спадкоємців, умов набуття ними статусу спадкоємців або позбавлення їх цього статусу в тому числі залежить від вирішення відповідних питань на теоретичному рівні.

Передусім необхідно зупинитися на понятті спадкової правосуб'єктності і її елементах: спадкової правоздатності та дієздатності. Спеціальною правоздатністю наділені категорії громадян, які відіграють ту чи іншу правову або соціальну роль, якщо вони здатні мати такі права і (або) обов'язки, які не

можуть мати всі громадяни (особливі права і (або) обов'язки). Не витримує критики думка авторів, які визнають спадкову правоздатність спеціальною правоздатністю. Спадкова правоздатність – здатність мати суб'єктивне право спадкування – є частиною загальної, рівної цивільної правоздатності громадян. Від неї необхідно відрізнити правоздатність спадкоємців, яку, навпаки, слід уважати спеціальною правоздатністю, оскільки вона може належати лише спадкоємцям. Дієздатність як елемент спадкової правосуб'єктності громадян – тільки здатність спадкоємця своїми діями реалізувати придбане ним суб'єктивне право спадкування. Для виникнення спадкових правовідносин, суб'єктивного права спадкування у конкретних його суб'єктів реальне значення має не спадкова правосуб'єктність у цілому, а спадкова правоздатність як елемент першої. Спадкова правосуб'єктність у повному обсязі (в єдності двох названих елементів) служить для характеристики громадянина як можливого активного суб'єкта спадкових правовідносин, який самостійно, своїми власними діями здатний реалізувати придбане ним право успадкування.

Елементами загального правового статусу громадянина як можливого уповноваженого суб'єкта спадкових правовідносин виступають його здатність мати гарантоване Конституцією право успадкування (частина конституційної правоздатності), спадкова правоздатність як елемент змісту загальної цивільної правоздатності – здатність мати суб'єктивне право спадкування, а також саме загальне (конституційне) право спадкування. Конкретне право успадкування належить окремій особі, покликаний до спадкоємства, – спадкоємцю, а не всім громадянам, тому воно не може становити зміст загального правового статусу, хоча здатність його мати є спільною [1, с. 101].

Загальний правовий статус громадянина як можливого спадкоємця разом із нормами права, якими він і його елементи встановлюються, виступають юридичними передумовами виникнення його суб'єктивного права спадкування, набуття нею спеціального правового статусу спадкоємця, виникнення спадкових правовідносин. Виходячи з більшості існуючих дефініцій спеціального правового статусу, його можна визначити як сукупність специфічних правових можливостей, що належать окремим категоріям громадян, які грають ті чи інші соціальні (які виконують соціальні функції або займають соціальні позиції) або правові ролі. Так, правова роль спадкоємця – особи, що покликана до спадкоємства за законом або за заповітом, передбачає наявність у нього особливих правових можливостей, спеціальний характер яких проявляється у тому, що вони не можуть належати іншим особам, окрім спадкоємців.

Звісно ж, що спеціальним правовим статусом ті чи інші категорії громадян можуть бути наділені як до вступу в конкретне правовідношення, так і після вступу в нього. Принаймні статус спадкоємця громадянин набуває з моменту покликання його до спадкоємства, тобто зі вступу його в спадкове правовідношення. Суб'єктивне право спадкування, яке виступає елементом спадкових правовідносин, входить у зміст правового статусу спадкоємця. Як тільки громадянин став спадкоємцем, він наділяється спеціальною правоздатністю – здатністю мати низку інших спеціальних прав (обов'язків), які становлять зміст інших правовідносин. У зміст правового статусу спадкоємця нелогічно включати спадкову правосуб'єктність, оскільки її основний елемент – спадкова правоздатність – є спільною здатністю наслідувати, властивою всім громадянам та іншим осо-

бам, складовою частиною загального правового статусу громадянина. Останній, своєю чергою, являє собою передумову спеціального правового статусу спадкоємця, а дієздатність виконує свою службову функцію тільки у правосуб'єктності [2, с. 61].

Наступне, на що варто звернути увагу, – це поняття «наступник майна спадкодавця», «спадкоємець», «суб'єкти спадкових правовідносин», «євентуально (можливий) спадкоємець». Уповноваженим суб'єктом спадкових правовідносин виступає особа, покликана до спадкоємства на тій чи іншій підставі, наділена суб'єктивним правом успадкування. Якщо до спадкоємства покликані кілька спадкоємців, то всі вони представляють управлену сторону єдиних спадкових правовідносин, навіть якщо були покликані до спадкоємства не в один і той самий час, – співспадкоємці. Поняття «спадкоємець» ширше, ніж поняття «уповноважений суб'єкт спадкових правовідносин». Спадкоємець – це узагальнена правова категорія, під якою насамперед слід розуміти уповноваженого суб'єкта спадкових правовідносин, а також особу, здатну бути або є суб'єктом інших правовідносин, пов'язаних зі спадковими. Це особа, наділена спеціальним правовим статусом. Особи, які в перспективі можуть бути покликані до спадкоємства за настання низки необхідних юридичних фактів, – це гіпотетичні (євентуальні) суб'єкти спадкового правовідносини. Євентуальні спадкоємці володіють спадковою правоздатністю, яка реалізується тільки після наділення їх суб'єктивним правом успадкування.

Особа може стати спадкоємцем не лише в день відкриття спадщини, а й після нього, із моменту настання передбачених законом юридичних фактів. Уповноваженим суб'єктом спадкових правовідносин спадкоємець залишається і після прийняття спадщини, оскільки у нього залишається право на відмову від спадщини. Якщо ж спадкоємець відмовився від спадщини, то, незважаючи на те, що термін здійснення права спадкування для нього ще не закінчився, він уже не належить до суб'єктів спадкових правовідносин, оскільки, як відомо, відмова від спадщини не може бути згодом змінена або взята назад (п. 3 ст. 1157 ЦК) [3, с. 197].

Окрім того, необхідно відмежувати спадкоємців від інших спадкоємців майна спадкодавця. Наступник майна спадкодавця – більш широке поняття, ніж спадкоємець: вони співвідносяться як ціле і частина. Спадкоємці – універсальні правонаступники померлого, покликані до спадкоємства на тій чи іншій підставі (юридичному складу), наділені суб'єктивним правом успадкування. Термін «наступник майна спадкодавця» може означати як універсального наступника померлого (спадкоємця), так і наступника, який отримує окреме його майно. Шляхом порівняння відносин, урегульованих ст. 1183 ЦК України, зі спадковими правовідносинами, можна зробити висновок, що особи, які мають право на отримання невиключених спадкодавцеві соціальних сум, указаних у цій статті, не є спадкоємцями. Хоча ЦКУ визнає цих осіб спадкоємцями, у дійсності їхнє правове становище сильно відрізняється від правового статусу спадкоємців. Головна відмінність полягає у тому, що вони наділяються не правом успадкування, а специфічним правом на придбання конкретного права спадкодавця – права на отримання сум, наданих громадянину як засоби до існування, невиключених йому за життя з якої-небудь причини. Більшість норм про спадкування, що містяться у Цивільному кодексі України, не можуть бути застосовані для регулювання

даних відносин, оскільки суперечать спеціальним нормам, розрахованим на ці випадки. Наступників спадкодавця, які мають право на отримання несплачених йому соціальних сум, більш вірно було б називати суб'єктами сингулярного наступництва.

Необхідно доповнити класифікацію спадкоємців як уповноважених суб'єктів спадкових правовідносин. Усі юридичні склади спадкування за заповітом або за законом можна розмежувати за критерієм моменту їх настання (за того моменту, коли буде зібраний увесь склад фактів) на юридичні склади, що виникають у день відкриття спадщини (що утворюють відкриття спадщини), і юридичні склади, що виникають після відкриття спадщини:

1. Основні призначені заповідачем спадкоємці, непрацездатні утриманці спадкодавця як спадкоємці «ковзної черзі» і необхідні спадкоємці завжди закликаються до спадкування безпосередньо в день відкриття спадщини.

2. Спадкоємці за законом з першої до сьомої черги, спадкоємці, підпризначені заповідачем, можуть бути покликані до спадкоємства як у день відкриття спадщини, так і після нього.

3. Спадкоємці, що успадковують у порядку спадкової трансмісії, держава за спадкування виморочного майна – суб'єкти, які призиваються до спадкування тільки на підставах, що виникають після відкриття спадщини. Серед спадкоємців існують і такі, які успадковують не просто в разі відокремлення іншого спадкоємця, а саме в розмірі приналежної йому спадщини, тобто які успадковують замість нього. При цьому кожен, хто замінює спадкоємців відповідної групи, наділяється самостійним правом успадкування. Такими є спадкоємці, що успадковують в порядку спадкової трансмісії, за правом представлення, а також спадкоємці, на користь яких була проведена відмова від спадщини [4, с. 279].

Особу, яка вчинила будь-яке умисне кримінально каране діяння проти кого-небудь з осіб – потенційних спадкоємців, має право пробачити тільки заповідач, призначивши його своїм спадкоємцем за заповітом після втрати ним права спадкування. Якщо ж такий злочин скоєно після відкриття спадщини, то спадкоємця слід уважати негідним з тієї причини, що за відсутності можливості встановити дійсну волю спадкодавця необхідно ґрунтуватися на його передбачуваній волі і принципах справедливості. У разі вчинення громадянином тих чи інших злочинів проти кого-небудь з інших спадкоємців або можливих спадкоємців, які не є членами сім'ї спадкодавця (зазначеними в V розділі СК), питання про відсторонення його від спадкування як негідного має вирішуватися судом з урахуванням усіх обставин справи, у тому числі мотиву (цілі) їх здійснення. Якщо ж громадянин учинив проти спадкодавця або будь-якого з його дійсних або можливих спадкоємців умисне протиправне діяння, що не є злочином, встановлення того, що він мав на меті закликати себе або інших до спадкоємства або збільшити належну йому або іншим особам частку спадщини, уявляється логічним і необхідним [5, с. 62].

Така категорія спадкоємців за заповітом, як умовні спадкоємці, як уже зазначалося раніше, не згадується в ч. 3 ЦКУ. Але можливість включення у заповіт умов успадкування не виключена, наприклад у закритому заповіті або за згодою нотаріуса. У зв'язку із цим виникає питання: що відбувається з таким заповітом після відкриття спадщини? По-перше, слід зробити висновок, що спадкоємці, призначені під відкладальною умовою, не є спадкоємцями у власному (точному) розумінні

слова, оскільки не закликаються до спадкування доти, доки не буде дотримано умову. Спадкоємці, призначені під умовою, навпаки, закликаються до спадкування з усіма наслідками, що витікають із цього. Вони так само, як і спадкоємці, призначені безумовно, наділяються правом успадкування, а з моменту прийняття спадщини набувають «право на спадщину». Однак на відміну від останніх право умовних спадкоємців на спадщину може припинитися в будь-який момент, коли умову заповіту не буде дотримано. Відповідно, спадкоємці, призначені під умовою, можуть утратити статус спадкоємців за недотримання умови.

Література:

1. Печений О.П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 129. С. 99–103.
2. Половинкіна Р.Ю. Стан наукової розробки проблеми радянського спадкового права в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 57–63.
3. Цибульська О.Ю. Основні тенденції становлення та розвитку спадкового права України за часів Стародавньої Русі. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 18. С. 195–198.
4. Самойлов М.О. Колізійні питання спадкового права у сучасному українському законодавстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 35. С. 277–284.
5. Ходико Ю.Є. Правова природа об'єкта спадкового правовідношення. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 59–64.

Lutskyi A., Pitsyk Kh. The concept and scope of legal entity of the taxorand inheritants

Summary. The relevance of the article is that despite all the modernity of inheritance law in terms of regulating the rights and obligations of the testator and the heir, there are already significant gaps in the regulation of inheritance. Assisted reproductive technologies are forcing a new look at the principles of fixing blood relationships. Disputes about the parameters of the obligatory share in the inheritance and return to the establishment of the tax on the property that becomes the property by inheritance do not subside. Decisions are made by the European Court of Human Rights, which analyzes one or another aspect of the right to inherit. Each of these problems is due to different views of constitutional provisions that define the constitutional principles of the legal status of man and citizen. The article is devoted to a comprehensive study of the rights and responsibilities of the heir and testator in the inheritance. It presents the results of a study that addresses a range of issues related to improving the legal regulation of inheritance and inheritance. Concepts such as inheritance law, inheritance, inheritance legal relationship, inheritance succession, testator and heir are revealed, as well as the principles inherent in inheritance law are defined. Concepts such as inheritance law, inheritance, inheritance legal relationship, inheritance succession, testator and heir are revealed, as well as the principles inherent in inheritance law are defined. It is determined that conditional heirs are not mentioned in Part 3 of the Civil Code of Ukraine. But the possibility of including in the will the conditions of inheritance is not excluded, for example in a closed will or with the consent of a notary. This raises the question: what happens to such a will after the opening of the inheritance? First, it should be concluded that heirs appointed under a suspensive condition are not heirs in the proper (exact) sense of the word, as they are not called upon to inherit until the condition is met. The heirs appointed under the condition, on the contrary, are called

upon to inherit with all the ensuing consequences. They, as well as the heirs appointed, of course, are endowed with the right of inheritance, and from the moment of acceptance of the inheritance acquire the "right to inherit". However, unlike the latter, the right of conditional heirs to inherit may be terminated at any time when the condition of the will is

not met. Accordingly, the heirs appointed under the condition may lose the status of heirs if the condition is not met.

Key words: inheriting, heritage, hereditary legal relationship, hereditary legal succession, deviser, heir, heir's rights and duties in inheriting, deviser's rights and duties in inheriting.